

Protjerivanje stranih državljana zračnim putem

*Izvod iz 13. Općeg izvještaja,
objavljeni 2003. godine*

27. Od početka svog djelovanja, CPT se bavi ispitivanjem uslova za zadržavanje osoba lišenih slobode temeljem zakona o strancima i ovo pitanje je obrađeno u posebnom odjeljku 7. Općeg izvještaja CPT (vidjeti CPT/Inf (97) 10, odjeljci 24 do 36). U tom izvješću CPT je ustanovio neka temeljna pravila u vezi sa upotrebom sile i sredstava prinude u kontekstu postupaka prilikom protjerivanja imigranata – pritvorenika.

28. Posjete obavljene poslije objavljivanja ovog izvještaja omogućile su CPT da stekne još jasniju sliku o praksi koja se primjenjuje prilikom deportacije stranih državljana zračnim putem. CPT se u toku ovih posjeta prvenstveno bavio ispitivanjem procedura koje se primjenjuju u slučaju prisilnog protjerivanja u pratnji službene osobe¹ i (u nekim slučajevima na koje mu je skrenuta pozornost, a naročito ako je došlo do smrti deportovane osobe) do koje mjere su korištena sredstva prinude, i/ili navodima o zlostavljanju. CPT se nije ograničio samo na ispitivanje procedura koje se primjenjuju kada se osoba ukrcava u zrakoplov i tijekom samog leta; ispitivao je i mnoge druge aspekte, kao što su: zadržavanje u pritvoru prije protjerivanja, način na koji se vrši priprema povratka imigranata-pritvorenika u zemlju krajnjeg odredišta, mjere koje se poduzimaju da bi se osigurala odgovarajuća selekcija i edukacija osoblja u pratnji, unutarnje i vanjske sisteme nadzora ponašanja osoblja u čijoj je nadležnosti pratnja protjeranih osoba, mjere poduzete u slučaju neuspjelog pokušaja protjerivanja, itd.

29. CPT je pribavio kopije relevantnih uputstava i instrukcija kako bi mogao napraviti detaljnu studiju o sredstvima i postupcima koji se primjenjuju tokom operacija protjerivanja stranih državljana. Pribavio je i kopije mnogih drugih dokumenata (statistike o provođenju akcija protjerivanja, službene naredbe o dodjeljivanju pratnje, izvještaje o dodjeljivanju pratnje, izvješća o incidentima tokom akcije, izvještaje vezane za sudske postupke, liječničke izvještaje, itd.) i ispitao opremu korištenu kao sredstvo prinude u toku operacija protjerivanja. U raznim zemljama CPT je obavio detaljne razgovore sa rukovodiocima jedinica zaduženih za operacije protjerivanja kao i sa osobama zatečenim na licu mjesta a za koje je donijeta odluka o protjerivanju. Neke od ovih osoba bile su vraćene u objekat za zadržavanje poslije neuspjelog pokušaja protjerivanja.

¹ Postupci koji se primjenjuju tokom protjerivanja obično se klasificiraju na osnovu mnogih faktora, kao što su: mjera u kojoj je primijenjena sila, vrsta korištenih sredstava prinude i broj osoba u pratnji stranog državljanina koji se protjeruje. Na primjer, u jednoj zemlji koju je CPT posjetio, pravi se razlika između odlazaka prilikom kojih nije pružan otpor, prisilnih odlazaka bez pratitelja i prisilnih odlazaka sa pratiocem. Uopšteno govoreći, najproblematičnije procedure bile su vezane za slučajeve u kojima je došlo do kombinirane primjene sile, korištenja nekoliko vrsta sredstava prinude i angažiranja velikog broja osoblja u pratnji do dolaska osobe kojoj je izrečena mjera protjerivanja u zemlju krajnjeg odredišta.

30. Poslije ovih posjeta, CPT je sastavio određeni broj smjernica i dao preporuku vlastima država u pitanju da ih se pridržavaju. Kako bi promovisao široku primjenu ovih smjernica u svim državama – potpisnicama Konvencije, Komitet je odlučio izdvojiti najvažnije principe, a komentar o njima dat je u daljem tekstu.

Naravno, tekst koji slijedi mora se čitati u svjetlu osnovne obveze svake države potpisnice da osobu ne vraća u zemlju gdje postoji pouzdan osnov da se vjeruje da će biti izložena stvarnom riziku od mučenja ili zlostavljanja.

31. CPT priznaje da je primjena mjere protjerivanja stranog državljanina koji je odlučan u namjeri da ostane na teritoriju date države često težak i stresan zadatak. Također je jasno, na osnovu svih opservacija koje je CPT izvršio u raznim zemljama – a posebno iz ispitivanja brojnih dosijea o protjerivanju koji su sadržavali i navode o zlostavljanju – da operacije protjerivanja stranih državljanina zrakoplovom nose i očit rizik od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja. Ovaj rizik postoji tijekom priprema za protjerivanje, ali i tijekom samog leta; prisutan je i kod primjene brojnih pojedinačnih sredstava/metoda prinude, a još je veći kada se ta sredstva/metode koriste kombinirano.

32. Od samog početka treba imati na umu da je **potpuno neprihvatljivo da osobe sa mjerom protjerivanja budu podvrgnute fizičkom napadu kao načinu ubjeđivanja da se ukrcaju u neko prijevozno sredstvo, odnosno kao načinu kažnjavanja što to nisu uradile.** CPT pozdravlja činjenicu da, u mnogim državama koje je posjetio, upute vezane za ovu problematiku sadrže i gore navedeno pravilo. Na primjer, neka uputstva koja je CPT razmotrio sadrže i zabranu korištenja sredstava prinude posebno namijenjenih kažnjavanju stranog državljanina koji pruža otpor, kao i onih koja prouzroče nepotrebnu bol.

33. Jasno je da je uporaba sile i sredstava prinude od strane službenog osoblja u pratnji jedno od ključnih pitanja vezanih za operaciju protjerivanja. CPT uviđa da su službene osobe u pratnji ponekad primorane uporabiti silu i sredstva prinude kako bi se akcija protjerivanja stranog državljanina uspješno provela; međutim, **sila i sredstva prinude koja se tom prilikom koriste ne smiju biti veća nego što je to nužno.** CPT pozdravlja činjenicu da se u nekim zemljama primjena sile i sredstava prinude tijekom postupka protjerivanja detaljno ispituje i usklađuje sa principima zakonitosti, proporcionalnosti i svrsishodnosti.

34. Pitanje uporabe sile i sredstava prinude postaje aktuelno od trenutka kada se imigrant – pritvorenik izvede iz ćelije u kojoj je držan u periodu do protjerivanja (bez obzira da li se ćelija nalazi u prostorijama zračne luke, objektu za zadržavanje, zatvoru ili policijskoj stanici). Posebno treba voditi računa o tehnikama koje koristi osoblje u pratnji da imobilizira osobu nad kojom će biti primijenjena sredstva fizičke prinude (kao što su čelične lisice ili plastične trake). U većini slučajeva pritvorenik je potpuno fizički sposoban i u stanju je pružiti žestok otpor pri pokušaju stavljanja lisica. U ovakvim slučajevima osoblje u pratnji obično potpuno imobilizira tu osobu prisiljavajući je da legne na pod, licem okrenutim ka zemlji i onda joj stavlja lisice. Držanje pritvorenika koji pruža otpor u takvom položaju, posebno ako mu neko od osoblja u pratnji pri tom pritišće razne dijelove tijela svojom težinom (pritisak na grudni koš, pritisak koljenima na leđa, imobilizacija vrata), dovodi do velikog rizika od nastajanja pozicione asfiksije.²

² Vidjeti, posebice, “Poziciona asfiksija – iznenadna smrt”, Ministarstvo pravde SAD, juni/lipanj 1995. godine, i pregled Konferencije o “Sigurnije obuzdavanje”, održanoj u Londonu u aprilu/travnju 2002. godine uz podršku Uprave Ujedinjenog Kraljevstva za razmatranje pritužbi uložениh na rad policijske službe (cf. www.pca.gov.uk).

Sličan rizik postoji i u situacijama kada osoba koja se protjeruje, pošto je sjela u avion, počne pružati otpor a osoblje u pratnji, primjenjujući silu, primora tu osobu da se sagne naprijed i spusti glavu između koljena, čime dolazi do snažnog pritiska na grudni koš. Ovakva metoda prisiljavanja osobe koja se protjeruje da se duplo savije na putničkom sjedištu po pravilu je strogo zabranjen u mnogim zemljama i dozvoljen je samo u slučajevima kada je apsolutno nužno imobilizirati osobu u pitanju da bi se izvršila specifična, brza i odobrena operacija, kao što je stavljanje, provjera ili skidanje lisica, a i tada operacija ne smije trajati dulje no što je nužno.

CPT je jasno stavio do znanja da **upotrebu sile i/ili sredstava prinude koja mogu dovesti do pozicione asfiksije treba izbjegavati koliko god je moguće, a da korištenje takve sile ili sredstava u izvanrednim okolnostima mora se vršiti u skladu sa posebnim smjernicama čija je svrha da se rizik od ugrožavanja zdravlja osobe koja je u pitanju smanji na minimum.**

35. CPT je sa interesovanjem uočio da su u nekim zemljama na snazi pravila koja nalažu da se sredstva prinude moraju ukloniti u toku leta (i to odmah po uzlijetanju aviona). U izuzetnim slučajevima, ako se strani državljanin koji se protjeruje ponašao agresivno, sredstva prinude nisu uklanjana ali je osoblje u pratnji postupalo po instrukcijama i prekrilo noge osobe u pitanju čebetom (kakvo se inače daje putnicima u avionu) kako bi se sredstva prinude sklonila od pogleda drugih putnika.

S druge strane, u jednoj zemlji koju je Komitet posjetio u svezi sa navodima o najproblematičnijim operacijama protjerivanja stranih državljana, donedavno su se slijedile upute da se osobama koje se protjeruju zračnim putem oblače pelene za odrasle i ne dozvoljava odlazak u toalet tijekom cijelog leta zbog toga što su te osobe navodno opasne. Ovakva praksa može samo dovesti do ponižavajućih situacija.

36. Pored izbjegavanja rizika od izazivanja pozicione asfiksije, o čemu je bilo riječi u gornjem tekstu, CPT sustavno preporuča **uvođenje zabrane na upotrebu sredstava koja mogu izazvati djelomičnu ili potpunu opstrukciju dišnih puteva (nosa i/ili usta).** Ozbiljni incidenti do kojih je došlo u raznim zemljama u proteklih deset godina tokom operacija protjerivanja stranih državljana potvrdili su da korištenje ovih metoda (začepljavanje usta i/ili nosa ljepljivom trakom, stavljanje jastuka ili gumene rukavice preko lica, guranje glave na naslon od sjedišta ispred, itd.) predstavlja veliki rizik po život osobe na koju se te metode primjenjuju. Još daleke 1997. godine, CPT je, u svom 7. Općem izvještaju, skrenuo pažnju državama potpisnicama Konvencije na opasnosti koje prijete od primjene ovakvih metoda. Komitet zna da su do danas mnoge države potpisnice striktno zabranile ovakvu praksu i **poziva one države koje to nisu uradile da bez daljeg odlaganja uvedu odredbe u tom smislu koje će biti obavezujuće.**

37. Izuzetno je važno da u slučaju opasnosti tokom leta, dok je avion još u zraku, spašavanje osobe koja se udaljava iz zemlje ne bude ničim ometano. U skladu s tim, **ako posada izda naredbu o evakuaciji, osobi u pitanju se mora odmah skinuti bilo kakvo sredstvo ograničenja slobode kretanja.**

Također treba obratiti pažnju i na rizik po zdravlje u svezi sa tzv. “sindromom ekonomske klase” koji nastaje kao posljedica dugog sjedenja na jednom mjestu.³

³ Vidjeti, posebno “Učestalost i prevencija duboko-venske tromboze bez uočljivih simptoma prilikom dugotrajnih letova: studija na osnovu slučajnog uzorka”, John Scurr et al, Tom 357, 12 maj/svibanj 2001.

38. Dvije su pojave posebice zabrinule CPT poslije posjeta nekim zemljama: primijećeno je da neki pojedinci iz osoblja u pratnji stranih državljana koji se protjeruju iz zemlje nose maske, a primijećeno je i da osoblje u pratnji koristi iritantne sprejeve i sprejeve za onesposobljavanje kako bi primoralo imigrante-pritvorenike da napuste ćeliju da bi bili prebačeni do aviona.

Stav CPT-a je da **sigurnosni razlozi ne opravdavaju nošenje maski tijekom operacija protjerivanja stranih državljana**. Ova praksa je krajnje nepoželjna, jer otežava proces utvrđivanja odgovornosti u slučaju navodnih optužbi o zlostavljanju.

CPT također gaji vrlo ozbiljne rezerve u pogledu upotrebe iritantnih sprejeva i sprejeva za onesposobljavanje kod primoravanja imigranata- pritvorenika koji pružaju otpor da napuste pritvorsku ćeliju i budu sprovedeni do aviona. Upotreba takvih sprejeva na vrlo ograničenom prostoru kao što je pritvorska ćelija, dovodi do očitog rizika od ugrožavanja zdravlja kako imigranata – pritvorenika, tako i samog osoblja zaduženog za nadzor ovih osoba. Osoblje bi trebalo proći edukaciju iz upotrebe drugih metoda kontrole (Na pr. tehnike manuelne kontrole ili korištenje štitova) koje se koriste za onesposobljavanje imigranata – pritvorenika koji pružaju otpor.

39. Neki incidenti do kojih je došlo tijekom operacija protjerivanja potvrdili su **koliko je važno dozvoliti imigrantima – pritvorenicima da budu podvrgnuti liječničkom pregledu prije nego što se odluka o protjerivanju sprovede u djelo**. Ova mjera opreza je posebno nužna kada postoji osnov za pretpostavku da će doći do primjene sile i/ili specijalnih mjera.

Isto tako, **sve osobe koje su bile predmet neuspjelog pokušaja protjerivanja moraju biti podvrgnute liječničkom pregledu odmah po povratku u pritvorsku jedinicu** (bez obzira da li se radi o policijskoj postaji, zatvoru ili objektu specijalno namijenjenom za zadržavanje stranih državljana). Na taj način moći će se utvrditi zdravstveno stanje pritvorenika i, ako je nužno, sačiniti liječnički nalaz o utvrđenim eventualnim povredama. Ovakvom mjerom bi se također zaštitilo i osoblje u pratnji od neutemeljenih navoda o zlostavljanju.

40. Tokom mnogih posjeta, CPT je čuo navode da su imigrantima – pritvorenicima davane injekcije koje su sadržavale lijekove sa umirujućim ili sedativnim djejtvom kako bi se osigurao neometan tok provođenja operacije protjerivanja. S druge strane, Komitet je imao prilike uvjeriti se kako u nekim zemljama postoje upute koje zabranjuju davanje, protiv volje osobe koja je u pitanju, bilo kakvih umirujućih sredstava ili lijekova koji se koriste da bi se ta osoba mogla kontrolirati. **CPT smatra da davanje lijekova osobama za koje je donijeta mjera protjerivanja iz zemlje mora biti urađeno na osnovu odluke liječnika i to u ovisnosti od svakog pojedinačnog slučaja. Osim pod jasno i striktno definiranim izvanrednim okolnostima, lijekove treba davati samo uz pristanak osobe koja je u pitanju i pošto joj je objašnjeno zašto joj se lijek daje.**

41. **Operaciji protjerivanja imigranata – pritvorenika moraju prethoditi mjere kojim će se pomoći tim osobama da organiziraju povratak u svoju zemlju, naročito oko pitanja vezanih za obitelj, posao i psihološku pripremu.** Izuzetno je važno da imigrant – pritvorenik bude obaviješten o mjeri protjerivanja mnogo ranije nego što do samog protjerivanja dođe, kako bi imao dovoljno vremena da se psihički pripremi, obavijesti osobe u zemlji odredišta o svom povratku i da mu budu vraćene oduzete osobne stvari. CPT je primijetio da kod imigranata – pritvorenika koji prethodno nisu dobili nikakvu informaciju o tačnom datumu protjerivanja stalna prijetnja od prisilnog udaljavanja iz zemlje može dovesti do stanja uzrujanosti koje kulminira kad do akcije konačno i dođe i često dovodi do nasilnog ponašanja. U vezi sa tim, CPT je primijetio da u nekim zemljama koje je posjetio postoje psihološko – socijalne službe pri jedinicama nadležnim za operacije protjerivanja čije osoblje sačinjavaju psiholozi i socijalni radnici posebno zaduženi za pripremu imigranata – pritvorenika za protjerivanje iz zemlje (priprema se sastoji od stalnih

razgovora sa pritvorenicima, kontakata sa njihovim obiteljima u zemljama krajnjeg odredišta, itd.) Podrazumijeva se da **CPT pozdravlja ovakve inicijative i poziva države koje ove službe nemaju da ih uskoro uspostave.**

42. Pravilno provođenje operacije protjerivanja u velikoj mjeri ovisi i o kvaliteti osoblja kome je dodijeljen zadatak da budu u pratnji imigranata – pritvorenika. Sasvim je jasno da **to osoblje mora biti pažljivo odabrano i da mora dobiti odgovarajuću, specifičnu edukaciju čiji je cilj da se rizik od zlostavljanja svede na minimum.** Na žalost, u državama potpisnicama koje je CPT posjetio to često nije bio slučaj. Međutim, u pojedinim zemljama takva edukacija je bila organizirana (o metodama i sredstvima prinude, kontroli stresa i konfliktima, itd.). Štoviše, pokazalo se da izvjesne strategije upravljanja imaju blagotvoran efekat: davanje zaduženja o pratnji dobrovoljcima, kombinovano sa obaveznim rotiranjem (kako bi se izbjegao sindrom profesionalne iscrpljenosti i rizici vezani za rutinsko obavljanje dužnosti i da bi se osiguralo da osoblje zaduženo za pratnju zadrži određenu emocionalnu distancu u odnosu na operativne aktivnosti u koje je uključeno), kao i osiguravanje, na zahtjev, specijalizovane psihološke podrške samom osoblju.

43. **Ne treba napominjati da u okviru jedne tako osjetljive oblasti kao što su operacije protjerivanja stranih državljana avionom moraju postojati sistemi unutarnjeg i vanjskog nadzora.** CPT je sa žaljenjem primijetio da su u mnogim zemljama specifični sistemi nadzora bili uvedeni tek poslije vrlo ozbiljnih incidenata, kao što je smrt osobe koja se protjeruje iz zemlje.

44. **Operacije protjerivanja stranih državljana moraju biti pažljivo dokumentirane.** Među osnovnim zahtjevima su da postoje opsežan dosije i zapisnik o protjerivanju koje nadležne jedinice trebaju voditi za svaku zasebnu operaciju protjerivanja. Posebnu pažnju treba posvetiti informacijama vezanim za slučajeve neuspjelih pokušaja protjerivanja, a posebno treba sistematično bilježiti razloge koji su doveli do prekida operacije (odluka donijeta od strane tima u pratnji a temeljem naredbi rukovodioca, odbijanje od strane kapetana letjelica, nasilno pružanje otpora od strane osobe koja se protjeruje, zahtjev za priznavanje azila, itd.). Zabilježene informacije trebaju sadržavati svaki incident i svako korištenje sredstava prinude (lisice; lanci za noge; lanci za koljena; tehnike samoobrane; unošenje osobe koja se protjeruje u letjelicu, itd.).

Mogu biti predviđena i druga sredstva, na primjer audio – vizuelna, koja se koriste u nekim zemljama koje je Komitet posjetio, posebice ako se očekuje da će akcija protjerivanja biti problematična. Pored toga, kamere za nadzor mogu se postaviti na raznim mjestima (u hodnicima koji vode do ćelija, duž puta kojim pratitelj i osoba koja se protjeruje idu do vozila za prijevoz do letjelice, itd.).

45. **Također je korisno ako operaciju protjerivanja za koju se pretpostavlja da će biti komplikovana nadgleda rukovodilac iz nadležne jedinice koji može prekinuti operaciju u svakom trenutku.** U nekim zemljama koje je CPT posjetio, interna policijska nadzorna tijela vrše kontrolu, kako tokom priprema za protjerivanje, tako i tokom ukrcanja u letjelicu. Štaviše, iako u ograničenom broju slučajeva, članovi nadzornih tijela ukrcavali su se u letjelicu incognito i na taj način su nadzirali osobu kojoj je izrečena mjera protjerivanja i pratilaca do dolaska u zemlju odredišta. CPT pozdravlja ovakve inicijative, koje su u današnjoj Evropi vrlo rijetke.

Dalje, **CPT želi istaći ulogu koju bi trebali imati vanjska nadzorna tijela (uključujući i sudske vlasti), nacionalne i međunarodne, u sprečavanju zlostavljanja tokom operacija protjerivanja stranih državljana.** Ove vlasti trebaju pažljivo promatrati sve što se događa u vezi sa takvim akcijama, a posebno trebaju obratiti pažnju na upotrebu sile ili sredstava prinude, kao i na zaštitu osnovnih prava osoba koje se protjeruju zračnim putem.